

ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΠΟΝΟΥ

● **Του Βασιλείου Τ. Γιούλτση**
Ομότιμου Καθηγητή Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.

Α' ΓΕΝΙΚΑ

Ενας από τους πρωτοπόρους για τη θεραπεία της λέπρας, ο χειρουργός Paul Brand, σε ένα βιβλίο, που έγραψε με τον φίλο του γιατρό και συνεργάτη στη διερεύνηση των αιτιών του πόνου, Philip Yancey, σημειώνει ότι **«ο πόνος είναι το δώρο, που κανείς δεν θέλει»**¹. Για να φτάσει στη διαπίστωση αυτή, παρατήρησε ότι οι ασθενείς, που δεν εκδηλώνονται με πόνο, είναι οι πιο επικίνδυνες, αφού δεν υπάρχει προειδοποίηση του οργανισμού, προκειμένου να ακολουθήσει θεραπεία. Γράφει, λοιπόν, ότι ο πόνος **«δεν είναι εχθρός, αλλά πιστός μας πρόσκοπος, που ειδοποιεί για τον εχθρό. Δεν μπορώ να σκεφθώ τίποτε πιο πολύτιμο για εκείνους που τον στερούνται. Όμως οι άνθρωποι, που έχουν αυτό το δώρο, σπάνια το εκτιμούν. Συνήθως το**

απεχθάνονται. Δεν μπορούμε να ζήσουμε καλά χωρίς τον πόνο, αλλά πώς μπορούμε να ζήσουμε όσο γίνεται καλύτερα μ' αυτόν; Μπορούμε να τον εμποδίσουμε να μας δυναστεύει, αν μάθουμε να κυριαρχούμε πάνω του»². Οι διαπιστώσεις μας βοηθούν να δούμε τη θέση του πόνου στη ζωή μας, τη σημασία του και τη σκοπιμότητά του.

Ο πόνος αποτελεί βασικό στοιχείο της ανθρώπινης ζωής, αφού η γέννηση μιας νέας ύπαρξης συνδέεται αναπόσπαστα μαζί του. Στη βρεφική ηλικία ο πόνος του παιδιού αποτελεί την εισαγωγή στη διαμόρφωση των λειτουργιών του οργανισμού. Στην ωριμότητα η βίωση του πόνου συνδέεται ενδόμυχα με τον φόβο του θανάτου, αφού η οδύνη του υποψιάζεται το τέλος της ζωής. Γι' αυτό και ο πόνος θεωρείται η πρώτη εμπειρία ζωής, και η πρώτη φοβία θανάτου. Ο πόνος είναι το δυσάρεστο συναίσθημα, που προκαλούν βλαπτικά ερεθίσματα από το περι-

¹ Βλ. Paul Brand & Philip Yancey, *Pain: The Gift Nobody Wants*, London 1994 και ελληνική μετάφραση του Αντώνη Παπαγιάννη, με τον τίτλο: *Πόνος, ένα δώρο που κανείς δεν*

θέλει, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2006.

² Βλ. το βιβλίο στην ελληνική μετάφραση, κείμενο εξωφύλλου.

βάλλον ή από το ίδιο το σώμα μας, και βέβαια αποτελεί πολύτιμο «σήμα», που καθοδηγεί τη συμπεριφορά μας, ώστε αποφεύγοντας τη δοκιμασία, να ξεπεράσουμε την παρεπόμενη βλάβη.

Από καθαρά βιοσωματική άποψη ένας επιστημονικός ορισμός τον θεωρεί ως τη «*δυσάρεστη αισθητηριακή και συναισθηματική εμπειρία, που σχετίζεται με εγκατεστημένη ή επαπειλούμενη ιστική βλάβη ή περιγράφεται σε σχέση με μια τέτοια βλάβη*»³. **Μια βασική διαίρεση διακρίνει τον πόνο σε α' σωματικό, β' ψυχικό και γ' νοητικό ή πνευματικό.**

Η σκοπιμότητα του πόνου στη ζωή μας ήταν πάντοτε ένα πρόβλημα από τα πιο πολύπλοκα για την ανθρώπινη λογική. Δύο αρχικές απόπειρες αιτιολόγησης, η μία της Φιλοσοφίας και η άλλη της Θρησκείας, έδωσαν απαντήσεις, αλλ' αυτές κάλυψαν μόνο τα ερωτήματα και τη δεκτικότητα των οπαδών και των πιστών τους. Σήμερα η αντιμετώπιση του πόνου αγκαλιάζει ένα σημαντικό πλήθος επιστημών ή παραεπιστημών, όπως η ιατρική, η βιοηθική, η βιοχημεία, η τοξικολογία, η φαρμακολογία, αλλά και η οικονομία, η θεολογία, η ηθική, η κοινωνιολογία, η κοινωνική πολιτική, η κοινωνική ψυχολογία και βέβαια η παραψυχολογία, οι παραθρησκευτικές αιρέσεις και οι ανατολικοί μυστικισμοί - διαλογισμοί τύπου yoga, maharatsi, fisu, χωρίς να παραθεωρείται η εμπλοκή πολλών εφηρμοσμένων επιστημών, που συνδέονται με την παραγωγή αναρίθμητων τύπων αναλγητικών φαρμάκων.

Με μια γρήγορη ματιά στο portal Google (μηχανή αναζήτησης του διαδικτύου), εντοπίστηκαν 631.000 διευθύνσεις, με αντικείμενο τον πόνο. Σε μεγάλα νοσοκομεία δημιουργήθηκαν πρόσφατα, «ιατρεία πόνου», όπου τον ειδικευμένο ιατρό πλαισιώνουν κοινωνιολόγος και κλινικός ψυχολόγος⁴.

Οι άλλοι κρίκοι, που παρεμβαίνουν θεραπευτικά, είναι η «*διαγνωστική παρέμβαση*» και η «*νοσηλευτική πράξη*». Από το σημείο αυτό ο πόνος, ως προσωπική εμπειρία, αποκτά κοινωνική διάσταση, και μετακινείται στη σφαίρα μιας πολύπλοκης διαδικασίας στην οποία μετέχουν αποφασιστικά ή επικουρικά πολλά πρόσωπα. Σχετικά με τη χειραγώγηση του πόνου, θα σημειώσουμε ότι σήμερα, σε

σχέση με το παρελθόν, οι φοβεροί πόνοι ανακουφίζονται σε μεγάλο βαθμό «*με τη βοήθεια φαρμάκων τα οποία λαμβάνονται από το στόμα, διαδερμικά με ειδικά αυτοκόλλητα πατσ ή ακόμα με ενέσεις και την επισκληρίδιο αναλγησία που ανακουφίζει όλους τους πόνους, συνήθως από τη μέση και κάτω*»⁵.

Β' ΤΟ ΠΑΡΑΔΟΣΕΟ ΤΟΥ ΠΟΝΟΥ

Το πρόβλημα αυτό ερευνούν κυρίως η Ηθική και η Φιλοσοφία, στην προσπάθειά τους να δουν πώς ο μέσος άνθρωπος αντιμετωπίζει θεωρητικά τον πόνο. **Έχει διαπιστωθεί ότι μία κατηγορία ανθρώπων χαρακτηρίζει τον πόνο ως λεπτομέρεια της μοίρας, και στέκεται απέναντί του αμήχανα. Μια άλλη κατηγορία τον θεωρεί ως σκοτεινή πλευρά της ευχάριστης ζωής, και απεύχεται τη συνάντησή μαζί του. Είναι μια σχετικά αισιόδοξη στάση, που δεν θέλει να σκέπτεται τον πόνο, επειδή έχει προσκολληθεί στη χαρά της ζωής. Τέλος μια τρίτη εκτιμά τον πόνο ως ανερμήνευτο μυστήριο και πιστεύει πως δεν μπορεί να τον υπερνικήσει.**

Τελικά πρέπει να σημειώσουμε ότι και οι τρεις περιπτώσεις διαισθάνονται ως αιτία για τον σωματικό και τον ψυχικό πόνο μια αθέατη κοσμογονική αιτιότητα, αυτό που δεν είναι άλλο από τη «*μοίρα*» και το «*πεπρωμένο*».

Πέρα από τη λαϊκή συνείδηση, στα ευρύτερα σύνολα ο πόνος είναι μία από τις πιο συνταρακτικές δοκιμασίες. Σχεδόν κατά κανόνα ακολουθεί τη βιολογική ή την ψυχική φθορά της ύπαρξης, είναι ανερμήνευτος και παράδοξος. Η έντασή του δεν είναι συνήθως ανάλογη με τις προκαλούμενες ή επαπειλούμενες ζημιές. Τελικά, πάντως, προαναγγέλλει την οδύνη του θανάτου. Η υπενθύμιση αυτή, με τις μεταφυσικές της προεκτάσεις, είναι ιδιαίτερα ευεργετική, αφού σχεδόν πάντοτε βοηθά στην περισυλλογή, στην εσωτερική κάθαρση και την πνευματική ανακαίνιση του ανθρώπου και όχι σπάνια στην κατανίκηση και αυτής της αιτίας, που προκάλεσε τον πόνο⁶. Οι παρατηρήσεις αυτές, παρότι βρίσκονται κοντά στην ορθόδοξη παράδοση δεν φαίνεται να επηρεάζουν σε βάθος τη σύγχρονη κοινωνία ακόμη και στη χώρα μας. Συνή-

³ Βλ. λεπτομέρειες, συμπτώματα, αιτίες, θεραπείες, επιπτώσεις, συνέπειες: http://www.jans-sencilag.gr/disease/detail.jhtml?itemName=rain_about&product=none.

⁴ «Είναι σημαντικό για τους χρόνια ασθενείς, που αντιμετωπίζουν επί μεγάλα χρονικά διαστήματα προβλήματα υγείας, που προκαλούν πόνο, να στηρίζονται ως άτομα οι ίδιοι, αλλά και οι δικοί τους. Τα μέλη της οικογένειας και

οι σύντροφοι χρειάζονται επίσης ψυχολογική στήριξη, επειδή καλούνται να βοηθήσουν έναν άνθρωπο, πονεμένο και ασθενή. Η δουλειά, που κάνουμε στο ιατρείο πόνου, είναι συνδυαστική και βοηθά, τόσο το σώμα όσο και την ψυχή»: Βλ. <http://www.ert.gr/ygeia/details.asp?id=222&catid=3116>.

⁵ Ο. π.

ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΠΟΝΟΥ

θως η πλειοψηφία των ασθενών έχει δύο αγωνίες:

α') Να μη μάθουν οι άλλοι ότι είναι ασθενείς, δηλαδή φοβάται τη δημοσιοποίηση του πόνου, και β') Να γίνει ό,τι είναι δυνατό, και μάλιστα γρήγορα, για την πλήρη εξαφάνισή του.

Και οι δύο αγωνίες εκτιμούν την ασθένεια και τον πόνο ως μειονέκτημα με αναπόφευκτες κοινωνικές συνέπειες, βλαπτικές κυρίως για το κύρος της προσωπικότητας. Αντίθετα στην εκκλησιαστική μας παράδοση ο πόνος εκτιμάται ως συνέπεια του κακού και αποτέλεσμα της αδαμικής πτώσης, που άνοιξε το παράθυρο για την εισβολή όλων των δεινών και των οδυνών στο ανθρώπινο είδος και μέσω αυτού σε ολόκληρη την κτίση.

Γ' ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΝΟΣ ΣΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Το ζήτημα του πόνου είναι ιδιαίτερα σύνθετο και πολύπλοκο. Η πρώτη διαπίστωση έχει σχέση με την αλληλεπίδραση του σωματικού με τον ψυχικό πόνο και συνολικά των ψυχικών μηχανισμών. **Επιγραμματικά θα επισημάνουμε ότι ο χρόνιος σωματικός πόνος μπορεί να οδηγήσει σε ψυχική νόσο, καθώς και ότι ψυχικές συγκρούσεις μπορούν να εκδηλωθούν με σωματικό άλγος.** Βέβαια η λογική εξήγηση δεν είναι σε θέση να απαντήσει ικανοποιητικά σε πλήθος ερωτημάτων. Η θεολογική αιτιολόγηση είναι μάλλον απαραίτητη, για να αποκαλυφθεί η πραγματική σχέση του δημιουργήματος με τον Δημιουργό. **Στην ορθόδοξη παράδοση το κακό θεωρείται στέρηση, απώλεια ή και απομάκρυνση από το καλό.** Η αποστασιοποίηση αυτή συνεπάγεται για τον άνθρωπο πτώση, οδύνες, ελλείψεις και πόνο. Εδώ διαφαίνεται η βιωματική μορφολογία της ασθένειας, που όμως δεν έχει απόλυτο και αποφασιστικό χαρακτήρα, αλλά επιδέχεται ανάκαμψη, υπέρβαση και θεραπεία.

Η βιβλική θεμελίωση των αρχών του πόνου παραπέμπει στην *Παλαιά Διαθήκη*, ειδικότερα στο βιβλίο της Γένεσης και αναφέρεται στην παρακοή των πρωτοπλάστων. Το δικαϊκό πλαίσιο των ανθρώπινων σχέσεων οριοθετεί η συγκεκριμένη

εντολή⁷, η παρακοή της οποίας συνιστά ανυπακοή, που συνεπάγεται διακοπή αυτών των σχέσεων και άμεση εισβολή του θανάτου στο ανθρώπινο είδος. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να σημειωθεί ότι προ της παρακοής η έννοια του θανάτου είναι άγνωστη στο κείμενο της Γένεσης. Η διάσπαση της κοινωνίας και η απομάκρυνση από την πηγή της ζωής αποτελεί αμαρτία που οδηγεί στον βιολογικό θάνατο και φυσικά στις αρνητικές συνέπειές του, όπως φθορά, λύπη, στεναγμοί, κόποι, οδύνες και πόνοι⁸.

Στο σύνολό της η πατερική θεολογία συνέδεσε το καλό μόνο με τον Θεό, που είναι η πηγή της αγαθότητας, ενώ αντίθετα την άρνηση και την απουσία του αγαθού, δηλαδή το κακό, χαρακτήρισε απομάκρυνση από τον Θεό. Είναι ιδιαίτερα επιγραμματικό ένα κείμενο του αγίου Μαξίμου του Ομολογητή, που λέει: *«... μόνου τοῦ Θεοῦ κατὰ φύσιν ἐστὶ τὸ ἀγαθόν· ἐξ οὗ κατὰ μετοχὴν πάντα φωτίζεται τε καὶ ἀγαθύνεται τὰ φωτὸς κατὰ φύσιν καὶ ἀγαθότητος δεκτικά»*⁹.

Στην Καινή Διαθήκη χρησιμοποιείται, αντί του πόνου, η έννοια της «οδύνης», για να δηλώσει την έντονη ψυχική αγωνία. Η περίπτωση, που συγκεντρώνει το κεντρικό ενδιαφέρον, αναφέρεται στην «προσευχή του Ιησού στο όρος των Ελαιών». Στο κείμενο του Λουκά η αγωνία του Κυρίου κορυφώνεται εν όψει της σύλληψής του, με δεδομένη μάλιστα την αδιαφορία των μαθητών, που, ενώ ο Διδάσκαλος προσεύχεται, εκείνοι απομακρύνονται για να κοιμηθούν. Ο Διδάσκαλος βιώνει τον ψυχικό του πόνο, που κορυφώνεται, και γι' αυτό απευθύνεται στον ουράνιο Πατέρα Του. Μετά τη σύλληψη ο ψυχικός συναντά και συμπορεύεται με τον σωματικό πόνο, που θα κορυφωθεί στον Σταυρό, όταν ο Κύριος παραδίδει το πνεύμα Του¹⁰.

Τέλος στο κείμενο των Πράξεων των Αποστόλων, όταν ο Παύλος βρίσκεται στη Μίλητο καθ' οδόν προς την Ρώμη, για να δικαστεί, και καλεί τους πρεσβυτέρους της Εφέσου να έλθουν, για να τους μιλήσει, ο Λουκάς μετά την ομιλία του Παύλου σημειώνει: *«καὶ ταῦτα εἰπὼν, θείσιν τὰ γόνατα αὐτοῦ σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσκυύσας. Ἰκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων, καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου κατεφίλουσιν αὐτόν...»*¹¹.

⁶ Βλ. Γ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ηθική II, Θεσσαλονίκη 2003, Το παράδοξο του πόνου, σ. 615 κ.ε.*, όπου αναλύονται οι ουσιαστικές λεπτομέρειες του φαινομένου από την πλευρά της ορθόδοξης παραδόσεως και ηθικής.

⁷ «Καὶ ἐνετείλατο Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ λέγων. Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φάγη, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν, οὐ φάγεσθε· ἢ ὄν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε». Γεν. 2, 16-17.

⁸ «Καὶ τῇ γυναικὶ εἶπεν. Πληθύνων πληθυνῶ τὰς λύπας σου

καὶ τὸν στεναγμὸν σου, ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα· ... Τῷ δὲ Ἀδὰμ εἶπεν: Ἐν ἰδρώτι τοῦ προσώπου σου φάγη τὸν ἄρτον σου ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθης· ὅτι γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ». Ὁ. π. 3, 16-19.

⁹ Πρὸς Θαλάσσιον 63, PG 90, 688B.

¹⁰ «Ἦν δὲ ὡσεὶ ὥρα ἕκτη καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης, τοῦ ἡλίου ἐκλείποντος, καὶ ἐσχίσθη τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσον· καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ Ἰησοῦς εἶπε· πᾶτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθειμαι τὸ πνεῦμά μου· καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξέπνευσεν». Λουκ. 23, 44-46.

Το πιο σημαντικό όμως στις Επιστολές του Αποστόλου Παύλου είναι η αναφορά στον ψυχικό ή πνευματικό πόνο, που δηλώνει την αγωνία και τη μεγάλη οδύνη του για τους κατά σάρκα αδελφούς και συγγενείς του (τους Ιουδαίους), οι οποίοι παραμένουν μακράν του Χριστού, και αδιαφορούν για τη σωτηρία τους¹².

Οι βιβλικές θέσεις για τον πόνο, την οδύνη, την υγεία και την ασθένεια επηρέασαν τη μεταγενέστερη πατερική παράδοση, και φυσικά βρήκαν την απόλυτη θεολογική αιτιολόγηση στα ασκητικά κείμενα. Στη Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν υπογραμμίζεται ότι το σώμα και η ψυχή έχουν άριστη σχέση, όταν η ανθρώπινη ύπαρξη είναι στραμμένη στον Θεό και ζει σύμφωνα με τις εντολές και τη δικαιοσύνη του. Όταν η σχέση μας με τον Δημιουργό διακόπτεται, τότε οι ασθένειες υπηρετούν τη φθορά, για να ακολουθήσει αργότερα ο θάνατος. Αντίθετα όταν ο άνθρωπος αγαπά τον Θεό, «*ἢ εἰς Θεὸν ἀγάπῃ πάσης ἡδονῆς παρερχομένης, καὶ παντὸς πόνου καὶ λύπης πείθει καταφρονεῖν τὸν μέτοχον αὐτῆς*»¹³.

Το πιο σημαντικό όμως στην ασκητική παράδοση είναι ότι και ο πόνος, κι αυτές οι ασθένειες, αλλά και ο σωματικός θάνατος, δεν πρέπει να αποτελούν κεντρικά ζητήματα της ανθρώπινης ζωής. Ὑψιστος σκοπός του πιστού στην επί γης παρουσία του, πρέπει να είναι η κοινωνία του με τον Θεό. Κι αυτή, λοιπόν, η ασθένεια μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την προσέγγιση του ὑψιστου σκοπού μας. Ο άγιος Πέτρος ο Δαμασκηνός, αναφερόμενος στις ευεργεσίες του Θεού, σημειώνει ότι κι αυτές, που θεωρούνται αρνητικές, έχουν μέσα τους ευκαιρίες για άσκηση και μίμηση του Χριστού¹⁴. Γενικά στην ασκητική παράδοση διαμορφώθηκαν ορισμένες τάσεις, που εκτιμούν την ασθένεια είτε ως αφορμή μαρτυρίου και χριστιανικού αγώνα, είτε ως δοκιμασία, που ο μοναχός οφείλει να αντιμετωπίσει με γνώμονα την ωφέλεια της ψυχής¹⁵. Και για τις δύο περιπτώσεις ισχύει πάντοτε η ίδια εντολή: ο πιστός να μεριμνά, όχι μόνο για τη δική του υγεία, αλλά και για την υγεία των άλλων, των «*ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου τῶν ἐλαχίστων*»¹⁶.

Δ' ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Η ερμηνεία και η κατανόηση των παραπάνω ορθοδόξων θεολογικών προϋποθέσεων αφήνει να διαφανεί η νέα πραγματικότητα της εσχατολογικής προσδοκίας, που ενισχύει τον Χριστιανό να αντιμετωπίζει με υπομονή, πίστη και δύναμη την ασθένεια και τον πόνο. **Πολύ συχνά η ιατρική επιστήμη διαπιστώνει θετικές μεταβολές στην πορεία της ασθένειας πιστών ανθρώπων, όταν η ίδια αδυνατεί να τους βοηθήσει.** Η ασθένεια και ο πόνος είναι δοκιμασίες, που κρίνουν την πίστη, την υπομονή και την καρτεριά. Είναι αδιέξοδα, που δημιουργούν πνευματικά προβλήματα, και θέτουν συνήθως το «ερώτημα της θεοδικίας» (Θεέ μου, γιατί σ'έμένα;). Τότε είναι εύκολο να χαρακτηρίσουμε την ασθένεια ως «πειρασμός». Αυτό συμβαίνει, όταν την απορρίπτουμε ως συνέπεια της πτώσης, και την αντιμετωπίζουμε ως τιμωρία του Θεού. Στις περιπτώσεις αυτές η ασθένεια οδηγεί σε αμφιβολίες, απελπισία και απομάκρυνση από το θέλημά Του. Τότε γίνεται επικίνδυνη, και για το σώμα, και για την ψυχή. **Όταν σε προσωπικό επίπεδο η ασθένεια αντιμετωπίζεται με υπομονή, τότε γίνεται μαρτυρία καρτερίας και πίστης και για τους άλλους.** Έτσι, όταν ο Χριστιανός είναι ασθενής, επιβάλλεται να φροντίζει για τη θεραπεία του, αλλά έχει ευθύνη και για την υγεία των άλλων. Η νοσηλευτική μέριμνα πεθαίνει, όταν είναι εγωκεντρική, γιατί από τη φύση της κινείται διακοινωνικά, διαπροσωπικά και διανθρώπινα, με πνεύμα θυσίας. Γίνεται συμπαράσταση, παρηγορία, ενδυνάμωση, πνευματική ενίσχυση και προσανατολισμός στο κεντρικό ζήτημα της πίστης, που παίζει, όπως καθημερινά αποδεικνύεται, ουσιώδη ρόλο στην κατανίκηση του πόνου και στη θεραπεία του ασθενούς. Είναι ένα κομμάτι από τη θεία αγάπη, που η θυσία της λύτρωσε, μεταμόρφωσε, εξαγόρασε και απελευθέρωσε τον άνθρωπο από τα δεσμά του θανάτου και τις φθοροποιές συνέπειες του πόνου. ■

¹¹ Πράξ. 20, 36-38.

¹² Βλ. Ρωμ. 9,1-5.

¹³ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Περὶ ἀγάπης δευτέρα κεφαλαίων ἑκατοντάς, PG 90, 1004 B.

¹⁴ Βλ. Πέτρου Δαμασκηνοῦ του Ἱερομάρτυρος, Περὶ τῶν περιεκτικῶν καὶ ειδικῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ, «Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν», Ἐνετίσιν 1782, σσ. 618-619.

¹⁵ «Ἡ ἀσθένεια τοῦ σώματος πρὸς τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας οὐκ ἀντίκειται, ὅταν παραχωρῶμεν τῷ σώματι ἃ ἡ ἀσθένεια ἀπαιτεῖ, οὐχ ἅπειρ ἢ ἡδονὴ θέλει». Κασσιανοῦ του Ρωμαίου,

Πρὸς Κάστορα Ἐπίσκοπον, Περὶ εγκρατείας γαστροῦ, «Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν», Ἐνετίσιν 1782, σ. 62.

¹⁶ Βλ. Ματθ. 25, 31-40. «Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ...τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς· δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς μου...Ἐπίνασα γάρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με, ξένος ἦμην, καὶ συνηγάγετέ με, γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με, ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με, ἐν φυλακῇ ἦμην, καὶ ἦλθετε πρὸς με... ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε».